

Egy új szakma születése?
Avagy gyorsfénykép magunkról¹

I.

Rövid áttekintés a közelmúltról

Kezdjük a "végén" a történetet: itt van előttem a Szociális Munka Etikai Kódexe, melyet a SZAKMA négy nagy szervezetének képviselői irtak alá 1995-ben. Kikre vonatkozik, kiktől szól, kiknek a magatartását szabályozná ez az etikai kódex? A Kódex - meglehetősen szokatlanul - mindvégig dupla vonatkoztatást fogalmaz meg („szociális munkás/szociális munkát végző”), ez jól demonstrálja a szakma identitásának máig meglévő bizonytalanságait (hiszen nem mindegy, hogy valaki például autószerelő, vagy éppen autót szerel), a Kódexben lefektetett elvek pedig az aláíró és csatlakozó szervezetek tagjaira vonatkoznak közvetlenül - mintegy a szakmai jellegű szervezetek a maguk tagságán keresztül jelölik ki a szakma kereteit. A dokumentum - nyilván nem véletlenül - hangsúlyozza, hogy maga a tevékenység, a szociális munka „szakmai tevékenység”, mely „államilag elismert oktatásra épül”,

¹ Ez a tanulmány az OTKA 3127.sz. kutatás keretében készült.
Tanulmányomat Ferge Zsuzsának ajánlom. (Megjelent: *Esély*, 1996/6.)

ahogy ez az adaptált nemzetközi dokumentumokban is megfogalmazódik.

De hát akkor kik is a "szociális munkások", akiket a népnyelv sokszor egyszerűen "szocialista munkásokra" fordít le, mert az a szó még ismerős, ugyan máshonnan. Kik ők és honnan jöttek (merre tartanak) - ez a kérdés foglalkoztatott már akkor is, amikor a nyolcvanas évek legelején, immár 15 éve az akkor még csak szerveződő új szakma nem-állami szervezeteiben tevékenykedőket, újitókat (ma már a szakma "veteránjait") kérdeztem erről, s ezeknek az embereknek a motivációira voltam kíváncsi akkor is, amikor a kilencvenes évek közepén ismét kérdésekkel fordultam a szakmában dolgozók egy számomra érdekes és fontos csoportja felé.

Mielőtt azonban annak a kismintás adatfelvételnek a tanulságait elemezném, melyet a szakmában néhány éve dolgozók egy csoportjáról gyűjtöttünk össze, pillantsunk vissza arra a folyamatra, amelyben létrejöttek ennek az új szakmának valamifajta keretei. A szociális munkás szakma létrejöttéhez - mint minden más szakmáéhoz is - néhány feltételre elkerülhetetlenül szükség van. Szükség van arra, hogy legyen rá valamifajta valós igény, de ez még nem elegendő. Szükség van a szakma tartalmának, standardjainak kialakítására, szükséges a szakma képzésének a meg-

szervezése, szükség van olyan konkrét munkaposztokra, amelyeken az ilyen szakmával rendelkezők fejthetik ki tevékenységüket, el kell helyezkednie valahogy a már meglévő szakmák között stb. stb. Mindez számtalan szervezési, „harci” feladatot, ideológia-gyártási és politikabefolyásolási feladatot, érdekérvényesítést, kilincselést, konspirálást, lobbizást és nyomásgyakorlást jelent a döntéshozó hivataloknál, ahol „eldőlnek a dolgok”, az is, hogy valami hivatalosan szakma lesz-e, vagy marad egyfajta laikus tevékenység, esetleg szétoszlik a meglévő szakmák között. Mindez a szociális munka szakmává válásának máig le nem zárult mikro történetében is lezajlott.

Nem megyünk vissza a történetben a háború előtti, majd az azt követő - minden hasonló tevékenységet, szervezetet felszámoló - korszakig, bár ezeket nélkülözhetetlen előzményeknek tartjuk. Az első fontosabb előkép - talán szubjektívnek tekinthető megítélésünk szerint - az volt, amikor 1968-ban egy fővárosi programot indítottak el az akkori Fővárosi Tanács VB-ből, hogy minden kerületben létre kell hozni nevelési tanácsadókat, egy merőben új, teljes intézményhálózatot az oktatásügy keretében. Áttételesen ugyan, de a szakmai háttérben ott találjuk néhány kitartó és lelkes szakember társadalmi kez-

deményezését is, akik még 1959-től gyermek-pszichológiai tanácsadók működtetésével kísérleteztek. Néhány évre rá, 1972-ben megalkották a nevelési tanácsadók országos szabályozását, lényegében hivatalosan „legalizálták” a már részben működő rendszert, majd 1973-ban elindult a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán az ehhez kapcsolódó pszichopedagógus képzés. Ugyanezen a főiskolán rá néhány évvel megkezdtek az un. szociális szervező levelező képzést, mely elsősorban az időskorúak és fogyatékosok gondozásával foglalkozó intézetek dolgozóinak szakképzését volt hivatva megoldani. (Hivatalosan ugyan létezik, de kérdés, hogy az abban dolgozókon kívül vajon mennyire ismert, elfogadott, „megbecsült” a „szociális szervező” szakma?)

A 70-es évek végén azonban, szerintünk, más irányú fordulatot vettek az események, bár ez nem hirtelen, s nem látványosan következett be. (Háttérként megemlítem, hogy ekkor alakult meg a SZETA, a LARES stb. Ezekről lásd Győri 1988.) A szociális, szociálpolitikai problémák elkezdtek önálló mezben felbukkanni, megfogalmazódni - de ez még egy hosszú folyamat volt. Hogy érezzük egy kicsit e kor hangulatát, idézzünk az 1979-ben megrendezett első Családgondozói Konferencián elhangzottakból: „Az MSzMP XI.

szolgáltatások tendenciái az 1980-as években (Szakdolgozat), 1990.

Szociálpolitikai Értesítő 1986/1. (Szociális munkás pálya és képzés), MTA Szociológiai Kutató Intézete, 1986.

- **Gayer Gyuláné:** Szociális munkások tevékenységét igénylő munkaterületek és ezek főbb képzési vonzatai
- **Hegyesi Gábor - Talyigás Katalin:** Javaslat a szociális munkások képzésének megindítására
- **Bányai Emőke:** A nevelési tanácsadókban folyó családgondozás szociológiai vonatkozásai
- **A Szociális Munkások Brit Szövetsége (BASW):** A szociális munka etikai kódexe
- **Lukácsné Weiler Katalin - Zám Mária:** Néhány gondolat a szociális munkások egyesületéről

Szöllősi Gábor: Tükör a Szekszárdon induló szociális munkás képzésről, Esély, 1990/1.

Talyigás Katalin: Új szakma alakul Magyarországon. Gondolatok az ELTE szociálpolitikus-szociális munkás képzéséről, Esély, 1989/1.

Talyigás Katalin - Hegyesi Gábor: Alapkő-letétel (Az 1990-es soproni konferencia), Esély, 1990/4.

Talyigás Katalin - Hegyesi Gábor: A szociális munka. In.: A szociális segítő. Szerk.: Balogh Miklósné, Közoktatási Kutatások, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.

A Szociális Munkások Magyarországi Egyesületének Híradója 1989-90.

SzMM Alapszabálya._

Az általános szociális munkás képzés tantervi irányelvei, Esély, 1990/4.

A szociális munka és szociálpolitika egyetemi oktatása, Esély, 1990/4.

Szöveggyűjtemény a szociális munka elmélete és gyakorlata tantárgy tanulmányozásához, 1993.

Családsegítők a családokért, Családpolitikai füzetek, 1994.

A szociális munka etikai kódexe, 1995. június

Kongresszusán elfogadott programnyilatkozat leszögezi: „Társadalmi eszközökkel segíteni kell, hogy a családi kapcsolatok új szocialista elemei erősödjenek. Ehhez részben szemléleti változásra, részben a szolgáltatások és gyermekintézmények fokozott fejlesztésére van szükség. ...Hazánkban ma még a szocializmus teljes felépítésén munkálkodunk. Társadalmunk tehát átmeneti állapotban van. Ennek megfelelően a szocialista családtípus kialakítása és általánossá tétele céljaink és feladataink fontos része.” (Czente 1979.) Ebben az - értelmes ésszel igen nehezen értelmezhető - környezetben kellene óvatosan elkezdni, továbbfolytatni valamit: „...e szakmák társadalmi megbecsüléséről beszélni is nehéz, hiszen az e munkákat végzők jó részének elfogadott, egyértelmű és kifejező szakmai neve sincs. ...Ez indokolja, hogy a különböző ágazatok dolgozói először szorosabb kapcsolatot alakítsanak ki egymással, s azután - esetleg - kialakuljon valamilyen átfogóbb, általánosabb felkészültséggel és szélesebb hatáskörrel rendelkező speciális családsegítő szolgálat.” (Ferge 1979.)

Oly sok más reform-kezdeményezéshez hasonlóan itt is megszületnek az első döntések, no nem a tényleges tennivalókról, hanem arról, hogy kutatási főirányt kell indítani a helyes tettek előkészítéséhez. Ez valóban szükséges, de egyben egy

időre ki is fogja a szelet a vitorlából, nehezen követhető politikai- végrehajtói- szakmai-tudományos mezőre tereli a vitákat, ütközéseket, szereplőket. Beindul a „Társadalmi Beilleszkedési Zavarok” című, un. TBZ kutatási főirány, sok mindent elfedő, dezorientáló címével, programjával, értékes (sok, máig nem hasznosított) szakmai részeredményével, s a nem kevésbé szofisztikált programú un. „Az egységes (általános) szociálpolitikai koncepció kialakítását célzó” kutatási főirány. Témánk szempontjából talán az emelendő ki ebből, hogy ezek a munkálatok mintegy megtermelték azokat a műhelyeket, szakembereket, lobbikat, s a döntéshozók számára akkor úgy-ahogy konformnak tekinthető alternatívákat, melyek az új szakma kialakulásának csirái lehettek. Megindult a küzdelem az asztalokon fekvő tervek megvalósításáért, a szociális problémák merőben új felfogásának elfogadtatásáért, a politika ehhez igazítása, az ennek megfelelő intézményrendszerek létrehozása, az ezt új felfogásban működtetni képes szakemberek képzése stb. érdekében - a tűrésvonalon kívülre szorítottak politikai nyomásával a háttérben.

„A TBZ kutatási főirány javaslatai szerint a családgondozó állomások egy szociálpolitikai főhatóság és a területi tanácsi szerv köré rendezett önálló intézményes egységként működnének.

...Családgondozó képzés ma Magyarországon nem létezik. Akik ezen a pályán dolgoznak, azok pedagógus képesítéssel rendelkeznek, vagy a Gyógypedagógiai Főiskola szociális szervezői vagy pszichopedagógiai szakán végeztek." (Bá-nyai 1986.) 1985 elején 12 Családsegítő Köz-pontot létesítettek kísérleti céllal. Az új szakma szükségessége is, kialakítandó karaktere is szo-rosan összefüggött a folyamatosan formálódó, javasolt szociálpolitikai reform elképzelésekkel. "A képzés kérdése elválaszthatatlanul összefügg a szociális munkás és a szociális ügyintézői fog-lalkozás "arcával". Meg kell vizsgálni az e mun-kakörökhöz tartozó működési kérdéseket. Mind-ezek alapján is, de lényegében inkább a szociál-politikai reform elképzelésekre támaszkodva újra kell fogalmazni a munkakörök tartalmát, feltét-eleit, lehetőségeit." (Gayer 1986.) Vagy ahogy a szociális munkás képzés konkrét formáját kidol-gozó szerzőpáros meghatározza: "A képzés célja olyan szakemberek képzése, akik egy megrefor-mált szociálpolitikai rendszer különböző pontjain megfelelő szaktudással, tudatosult értékkel és érett személyiséggel képesek arra, hogy hozzá-segítsék a hozzájuk fordulókat adott problémáik megoldásához, enyhítéséhez." (Hegyesi-Talyigás 1986.)

Az első Családsegítő Központok megnyitása évében, 1985 második felében elindul az ELTE-n a levelező, posztgraduális szociológus- szociálpolitikus képzés, a Gyógypedagógiai Főiskolán a mentálhigiéniai kiegészítő képzés. (Csak zárójelben: hivatalosan, s nevében, részben belső tartalmában sem vállalta fel egyik sem a „social worker” képzést, melynek szükségességéről az intézményrendszer-reformerek szóltak, melynek intézményei éppen születőfélben voltak.) Voltak, akik megpróbálták egyben tartani a reformcsomag néhány elemét (intézmények, szakma, képzés), igen részleges sikerrel. *„... a jelenlegi szociális apparátusok helyzete, felkészültsége, a szervezetek állapota nem nyújt megfelelő kiindulási alapokat a képzés számára. ..Viszont világosan kell látni, hogy a képzés és továbbképzés nem oldja meg a problémákat az egész szociális igazgatás és ellátó szolgálatok szemléleti és szervezeti reformja nélkül.”*(Gayer 1986.)

Hosszú vajúdás és viták után 1987-ben létrejött az ágazati „főhatóság”, a Szociális- és Egészségügyi Minisztérium, s mellette a Szociális Szakképzési Bizottság (lásd ez utóbbiról részletesebben Hegyesi 1994.). Az említett képzések elindulása távolról sem jelentette a képzéssel, szakmával kapcsolatos viták lezárultát, sőt. Folytatódott a szakma legalizálásáért, elismeréséért, helyke-

reséséért folyó küzdelem. „...De hát azért valamennyien tudjuk, hogy itt egy új szakma alakul ki, a szociális munkásoké. Világos, hogy speciális oktatásra van szükség, több éve mondják már ezt. Az illetékes minisztérium összehív ugyan egy értekezletet, ebben az ügyben. Jelen van az illetékes miniszterhelyettes is, ott ülnek vagy húszan az asztal körül szakemberek, különféle intézményekben tanító emberek, a miniszterhelyettes pedig azt mondja: mielőtt elkezdenék megbeszélni, milyen is legyen az oktatás, azt azért tudni kell, hogy az elkövetkező időszakban semmilyen új intézményt nem áll módunkban létrehozni. Minthogy nincs rá pénz. Több embert nem tudunk fizetni, mert erre sincs pénz. Több hallgatót nem tudunk fölvenni, mert a keretek fixek.”(Ferge 1987.)

A frissen létrejött képzések, intézmények bázisán elkezdődött a szakma, a résztvevők más irányú érdekvédelmi, nyomásgyakorló szerveződése is.

A TIT Pest megyei Szervezete Pedagógiai Szakosztálya és az ELTE BTK Közművelődési Tanszéke által 1986-ban szervezett un. Családpedagógiai Tábor folyamányaként 1987-ben a TIT és az ELTE BTK közös szervezésében (néhány lelkes, aktív emberről van itt is szó) működni kezdett az un. Szociálpedagógiai Műhely, 1988-ban az ELTE hallgatói, tanárai létrehozták a Hilscher Rezső

Szociálpolitikai Egyesületet, ugyanez év októberében megalakult a Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete (a Hazafias Népfront infrastruktúráját felhasználva), („A szociális munkások egyesületének szükségessége elsősorban a családgondozók körében merült fel az elmúlt években (HNF Családgondozók Klubja). Igényüket egy szakmai közösség kialakítására az a tapasztalat értele meg, hogy az intézményi széttagoltság és az ebből eredő érdekek ellentétessége munkájuk hatékonyságát, eredményességét gátolja.” Lukácsné-Zám 1986.), végül 1989-ben Szekszárdon megindult az immár nevében is első, általános szociális munkás képzés (ez utóbbi tanulságos történetéről lásd Szöllősi 1990.). 1990-ben megszervezik a Szociális Szakképzési Bizottság ajánlására az un. Soproni Konferenciát, mely megpróbálja tisztázni és helyére tenni az addigi külső-belső konfliktusokat, lezáratlan szakmai, szakmapolitikai kérdéseket.

„A szemléletbeli különbségek elsősorban a társadalomtudományi és az egészségügyi szemléletű megközelítés között feszültek. E vita hátterében az a természetes törekvés áll, hogy egy saját identitást teremteni kívánó új szakma mindig és mindenkor szembekerül azzal a feladattal, hogy elhatárolja magát a már meglévő társzszakmáktól (így pl. a védőnői és területi ápoló-

női, gondozónői szakmáktól is). A vitában kiderült, hogy ez a szakmai identifikáció-keresés az egészségügyből jött szakemberektől sincs távol, csak hogy kollégáink az egészségügyben tapasztalható felnőtt ápolóhiányt kívánják pótolni a szociális munkás képzéssel. Ez az érdekvégyesítési törekvés is érthető és méltányolandó.” (Talyigás-Hegyesi 1990.)

A képzés és a hivatalos szakmává alakulás folyamatában a Soproni Konferencia maga is fordulatot jelent, de egyben már része annak a fordulatnak, melynek eredményeként ugyanabban az évben, 1990 szeptemberében öt felsőfokú intézményben elindul a nappali szakosított, illetve általános szociális munkás képzés. Ezt követően egy másik szinten folyik tovább a helykeresés, a küzdelem immár nemcsak a szakma hivatalos elismeréséért, hanem adott posztokon kötelező képzettségi feltételként történő előírásáért. „...Meg kell tanulnunk szakmapolitikát csinálni. Ki kell mondanunk azt is, hogy a szociális munkásnak megfelelő képesítéssel kell rendelkeznie. Ez sem könnyű feladat. Ugyanis arról van szó, hogy több mint tízezer nem főiskolás korú embernek kellene ismét beülnie az iskolapadba, és felkészültségét bizonyítani vizsgabizottság előtt. ...A szociális munkások érdekvédelmében és képzésében érdekelt egyesületek közös javaslata arra kérte a minisztert, hogy a szociális törvényhez

kapcsolódó miniszteri rendeletben mondja ki, hogy szociális munkás munkakört csak adekvát képesítéssel rendelkezők tölthetik be. Az adekvát képesítések körének leírásával bízta meg a Szociális Szakképzési Bizottságot. ...a rendeletben leírtak szerint gyakorlatilag bármely humán diplomával rendelkező személy betölthet szociális munkás munkakört, és nem szükséges szakirányú ismereteket szereznie ahhoz, hogy szociális munkás legyen" (Kozma 1994.) Az 1994 elején megjelenő Népjóléti Minisztériumi rendelet kötelezővé tette meghatározott posztok betöltésénél a szakirányú felső fokú végzettség meglétét, megszerzését, az intézmények számára erre vonatkozó szabályokat írt elő.

A vázlatosan ismertetett történet kapcsán néhány kérdés óhatatlanul megfogalmazódik. Csupán felsorolásszerűen: Vajon megvalósult-e, s ha igen, akkor hogyan, mely részleteiben igen, s melyekben nem az a szociálpolitikai reformcsomag, mely több mint tíz éve sürgetően felvetette - többek között - egy új szakma létrejöttének a szükségességét is? Vajon megvalósultak-e azok a szemléletbeli változások a szociális ügyekre vonatkozóan, melyekre oly nagy hangsúlyt helyeztek az akkori/mai reformerek? Vajon létrejöttek-e az adekvát intézmények, a hazai szociálpolitika azon intézményei, melyek az új szellemiség

hordozói, az új szakemberek munkahelyei? Megtörtént-e a magyar szociálpolitika szervezeti-szerének átalakulása? E „nagy kérdések” - melyekre a választ talán ideje lenne megkeresni, de mi sem tesszük most ezt - témánk szempontjából „csupán” azért merülnek fel, mert e folyamatok, ezek torzulásai, elkanyarodásai, megtorpanásai jelentik azt a közvetlen környezetet, melyben a vizsgált új szakma megszületése lezajlott, melynek céljaihoz kapcsolódott létrejötte, melynek torzulásai határozzák meg e szakma folyamatosan, nap mint nap érzékelhető belső és külső válságait, ellentmondásait.

II.

A vizsgálatról

Eredeti terveink szerint az országban eddig, az elmúlt években szociális, szociálpolitikai felsőfokú képzést szerzett szakembereket reprezentáló sokaságra terjedt volna ki a vizsgálat, azonban a kutatásokat is érintő forráscsökkenés következtében végül egyetlen iskola, az ELTE levelező tagozatán eddig végzett volt hallgatók körében próbáltunk kérdéseinkre választ kapni. 1988-ban végzett az első évfolyam, azóta - a kimutatások szerint - összesen 178 fő kapta meg itt második

diplomáját. Postai levelünkre és kérdőívünkre pontosan 58 fő küldött vissza értékelhető választ. Ez az arány a nemzetközi és hazai postai kérdőíves felmérésekkel összehasonlítva jónak mondható, számunkra azonban mégis igen kevésnek tűnik. Ez egyben azt is eredményezi, hogy különösebb csoportosításokra e kis csoporton belül már alig van lehetőség, általánosításokra is csak azért lehet alkalmunk, mert számos háttérbeszélgetés, interjú, több éve gyarapodó külső-belső információfolyam áll konkrét kérdőív feldolgozásunk hátterében.

(Eddigi munkánk nagyobb léptékű folytatásaként kínálkozik Lévai Katalin és Horváth Ágota azonos témájú, kérdőívünket továbbfejlesztő empirikus szociológiai kutatása.)

Az 1988-94. között végzett egy-egy évfolyamból közel ugyanannyian válaszoltak, ilyen szempontból egyenletes eloszlásúak (7-10 fő), lakóhely és nem szerinti eloszlásuk is megegyezik az alapkasságával. A válaszadók 2/3-a nő. Átlagos életkoruk 30 év.

Települési, származási mobilitás

Az iskola, s ez evidencia, a társadalmi mobilitás egyik legfontosabb eszköze. Különösen érzékelhető ez a városi, fővárosi intézmények esetében, ahova sokszor azért is jönnek tanulni a diákok (amellett, hogy gyakran csak itt található a választott szakmára képesítő oktató hely), mert a tanulás éve alatt meg lehet teremteni azokat az életkereteket, szert lehet tenni azokra a mindennapi és szakmai ismeretekre, kapcsolatokra, amelyek szükségesek a városba költözéshez. A másik fontos tényező természetesen a munkaerő-piaci helyzet: a települési struktúrában hol, milyen munkahelyek, munkavégzési lehetőségek találhatóak, van-e a városokban, a fővárosban olyan kereslet, mely elszívó hatást gyakorol, vannak-e a kisebb településeken olyan munkaszervezetek, munkaposztok, ahol igénylik például esetünkben a kétdiplomás, felsőfokon kiképzett szociális szakembereket.

A vizsgálatban résztvevők közül legtöbben valamelyik vidéki városban születtek, de nagyjából kiegyensúlyozottan közel harmaduk budapesti, illetve falusi születésű. Jelenlegi lakóhelyük ettől lényegesen eltér, alig maradtak közülük a falvakban, többségük városba költözött, azonban nem a fővárosba. Talán "meglepő", de Budapest nem szívtá el őket munkahely kínálatával, annak elle-

nére, hogy az oktatás négy éve során bizton működött ez a kihívás, "csábítás". Ennek értékelésekor mindenesetre azt is számításba kell vennünk, hogy posztgraduális képzésen résztvevőkről van szó, akiknek már a tanulás előtt, alatt is volt valahol munkahelye, sokszor családja, egyfajta egzisztenciája, s fiatal-felnőtt korukból adódóan is első, döntő mobilitási lépéseiket ekkorra már megtették.

Döntő többségük ma már házas. Házastársuk többnyire szintén diplomás, nem vezető beosztású szellemi munkát végez, néhány esetben rokonságukban dolgozik. Néhányan második házasságukban, kis részük elváltan él. Kevés közülük, akinek nincs gyereke, többségük egy, vagy két gyerekes, de az átlagosnál többen vállaltak közülük három gyereket, s ez a szám, életkorukat tekintve még nőhet is. Az átlagosnál inkább magasabb gyerekszám egyben azt is mutatja, hogy e csoportban mintha erősebben működne egyfajta „humán életfelfogás”, mint az egyébként regisztrálható erős mobilitási-továbbtanulási attitűd, mely bizony az alacsony gyerekszámban is („legfeljebb egyke”) vissza szokott tükröződni.

Sokszor tapasztalható bizonyos humán szakmák esetében, hogy "rejtett motivációk", nehezen feldolgozható belső-külső jelenségek késztetnek embereket, hogy az adott szakmát, vagy képzést

válasszák. A képzésen, szakmaválasztáson keresztül kísérlük meg jobban megismerni, esetleg megoldani addig megoldhatatlannak tűnő problémáikat. Ezeket a "rejtett motivációkat" a kutatásunk e részében használt eszközökkel nyilván nem lehet jól kitapogatni, legfeljebb néhány jelzésig lehet eljutni. Ezek azt mutatják - gyakorlati tapasztalatainkkal egyezően -, hogy csak egy kisebbség esetében vélelmezhetőek ilyen speciális egyéni, családi tényezők. Szülői, családi háttérüket tekintve - az átlagoshoz hasonlóan - egy kisebb részüknek (1/8) nem volt jelen édesapja a gyerekkor éveiben, mert elváltak a szülők, vagy korán meghalt az apa. Minden második kérdezettnek mára már meghalt az édesapja (emlékeztetőül, a kérdezettek átlagos életkora nem több 30 évnél), kisebb részüknek nem él már az édesanyja. A szülők szinte kivétel nélkül ma már nyugdíjasok.

A szülők többsége falusi születésű - de gyerekük többsége már nem ott született, a szülők közben már megtették a maguk településváltásait. Az apák ötöde, az anyák több mint harmada alapfokú végzettségű, a többiek többsége középfokú végzettséggel rendelkezik. A szülők legmagasabb iskolai végzettsége egészében nem jobb az átlagosnál, jellemzően alacsonyabb viszont a fővárosi egyetemek nappali tagozatos hallgatóiánál.

Ennek háttérében ott találhatjuk a levelező tagozatosok sajátosan eltérő rekrutációját (nekik általában még jobban meg kell küzdeniük, a már végzett munka mellett a kívánt diploma megszerzéséért), de valószínűleg a választott szakma relatíve kisebb vonzerejét, presztízsét is a magasabbban képzett, vezető állású szülők, társadalmi csoportok körében. Az iskolázottságnak többnyire megfelelően az apák többsége fizikai munkát végzett élete végéig. Az anyáknak viszont közel fele valamilyen szellemi foglalkozásból ment nyugdíjba.

A szülők, vagy a mára egyedül maradt szülő jelenlegi anyagi helyzete - gyerekük megítélése szerint - inkább szűkös (33 %), vagy legfeljebb úgymond elfogadható (41%). Mintegy egyharmaduk szűkebb, vagy tágabb családjában van olyan valaki, aki rendszeres, napi gondozásra szorul, s többüknek ez konkrét napi feladatot is jelent. Nincsenek kevesebben azok sem, akiknek a családtagjai valamilyen szociális segítséget vettek igénybe az elmúlt időben, vagy jelenleg is. (sérült, rokkant, munkanélküli, önkormányzati segélyezett stb.)

Havi nettó fizetésük jelenlegi főmunkahelyükön átlagosan 32 ezer forint. Csak feltételezhetjük, hogy szakirányú felsőfokú végzettség nélkül ez esetleg még alacsonyabb lenne. Saját ítéletük

szerint ennél jóval többet, átlagosan nettó 51 ezer forintot kellene kapniuk jelenlegi munkájukért. Ennek híján jelenlegi keresetüket - másokhoz hasonlóan - pluszmunkával próbálják kiegészíteni munkaidőn túl. Így jutnak jövedelmük egyötödéhez, összesen havonta 40 ezer forinthoz. Egy főre jutó nettó jövedelmük 1995 közepén 22,5 ezer forint, az "alsó-közép" kategória jellegzetes szintjén mozog - nem szegények, de a jómódtól is igen messze vannak.

Munkahelyi mobilitás, munkavégzéshez kötődő motivációk, aspirációk

Nem nappali oktatási formáról lévén szó, természetesnek is tekinthető, hogy mindenkinek volt már munkahelye az egyetemi tanulmányokat megelőzően is, alatta is. Egészében megfelelőnek, sikeresnek tűnik - saját értékelésük szerint - az a munkahely-út, melyet ennek során, az egyetem elkezdése előtti időtől máig megtettek. Minden eddigi munkahelyük különböző szempontok szerinti értékelese alapján a következő kép rajzolódik ki. A bejárt munkahelyekkel való elégedettségük fokozatosan növekszik, szinte minden fontosabb szempont szerint. Leginkább a szakmai munka lehetőségének a megítélése javult az eddig bejárt munkaút során, s ez nyilván a továbbtanulásnak is köszönhető. De szerepe lehet ebben a belerázódásnak is, és a - szegény-

lősen a válaszokban külön nem említett – előbbre jutásnak is a munkaposztok sorában, egyfajta beilleszkedés is ott lehet az egyre pozitívabb értékelés háttérében. Visszafogottabb, inkább közepes, bár lassan javuló az elégedettség a keresetekkel, a munkakörülményekkel, s a munkahely szellemével, az ottani vezetési stílussal. Szintén nem túl jónak, s a kezdetekhez képest egészében még némileg rosszabbodónak is tekinthető a munkatársakkal való kapcsolat megítélése. Ezek a tényezők további – talán inkább szakmai jellegű – munkahelyváltások keresését, vagy a környezethez képest egyfajta szakmai munkába zárkózás alternatíváját vetítik előre.

Kinek-kinek megvannak a maga, rá jellemző preferenciái, elképzelései, elvárásai, amikor munkahelyet választ, munkahelyet változtat. de az is jelentéssel bírhat, hogy egy csoport, azonos-hasonló szakmában dolgozók, azonos képzésben részt vettek milyen szempontokat tartanak fontosnak, vagy éppen kevésbé fontosnak az ilyen döntések meghozatala során. Ezek lehetnek inkább anyagi szempontok (fizetés, juttatások stb.), lehetnek nagyon gyakorlatias egyéb szempontok (lakóhelytől való távolság, választási lehetőségek hiánya, munkahelyi gyermekintézmények megléte stb.), lehetnek a munkakörülményekre vonatkozó preferenciák (felszereltség, jó

munkahelyi légkör, emberi hangulat, munkabeosztás stb.), de lehetnek az előrejutásra, szakmai karrierre, s távolról sem utolsó sorban a végzendő munkára vonatkozó elvárások. Ezeket a kérdéseket vizsgálva válaszadóink motivációi egyfajta mérsékelt, de határozott "szakmai elhivatottság" képét mutatják számunkra. A munkahely-választásnál, változtatásnál a legfontosabb szempontok számukra mind a szakmához, szakmai munkához kötődnek. Nevezetesen, hogy mivel foglalkozik az adott munkahely, milyen a szakmai munka lehetősége, van-e jó szakmai vezetés, megfelel-e a végzendő munka a nehezen megszerzett szakmai képzettségnek. Legkevésbé számított viszont az ilyen döntések meghozatalakor az olyan gyakorlatias szempont, mint a lakóhelyhez való közelség (talán azért, mert ezt viszonylag adottnak tekintették, s fel se merült komolyan valami más) és az előrelépés lehetősége. Ez utóbbi nem-fontossága azt mutathatná, hogy a tudatos karrier építésnek ebben a csoportban nincs éppenséggel nagy jelentősége - azonban a tényleges karrier utak ennek ellentmondani látszanak. Közepesen fontos volt, a válaszok szerint, a döntések során az anyagi körülmények, jövedelmi lehetőségek mérlegelése, vagy a humán szakmákban érzékenynek számító munkahelyi társas hangulat, illetve a tisztán az emberek segítésének vágyaként megjelenő altru-

ista, karitatív motívum. Valószínűleg a különböző karitatív szervezetek laikus aktivistái körében, vagy akár az igazgatási munkakörökben dolgozó, de felsőfokú szakképesítéssel nem rendelkező, szociálpolitikai ügyekkel foglalkozóknál némileg más motivációs késztetéseket találunk.

A nem is olyan régen új szakmát kitanultak munkahelyválasztásai, váltásai természetesen még nem tekinthetők lezártnak, sőt. Továbbra is feltételezzük, hogy az oktatás, a szakmai képesítést bizonyító diploma megszerzése sok esetben nem csupán megkönnyíti, hanem generálja is az ilyen váltásokat, a pályaut módosításait. Ennek pontos bizonyításához azonban az eltelt idő még viszonylag rövidnek tűnik. Van azonban egy ehhez kapcsolódó másik kérdés is, nevezetesen, hogy vajon egyáltalán a szakmában maradnak-e azok, akik szakmai végzettségre tettek szert, avagy a körülmények hatására, illetve saját egyéni szempontjaikat mérlegelve esetleg pályát módosítanak, munkahelyet, vagy esetleg szakmát is váltanak. Nem lezárt, sőt igen aktív mobilitási szakaszra, periódusra utal az, ahogy a válaszolók maguk megítélik, vajon 5 éven belül ugyanitt fog-e dolgozni, illetve a szakmában marad-e. Csak valamivel több mint egyharmaduk állítja határozottan, hogy szerinte maradni fog, a többiek fele-fele arányban vagy úgy nyilatkoznak,

hogyan szerintük biztos nem itt lesznek öt év múlva, vagy bizonytalanok ebben a kérdésben, lehet, hogy igen, lehet, hogy nem. Ez még akkor is így van, ha azt is látjuk, hogy jelenlegi munkahelyükkel, végzett munkájukkal inkább elégedetteknek tűnnek, mint fordítva. Lehet, hogy egy részük azt is számításba veszi, hogy ennyi idő alatt meg is szűnhet az adott munkahely, s bizonytalan, vajon ő maradhat-e, dolgozhat-e ugyanott.

Igen jellemzőnek tartjuk, hogy a válaszadók közül a többség a jelenlegi munkahelyén amit leginkább szeret, az kiemelkedően az önállóság, illetve az, hogy alkotó-kezdemenyező munkát végezhet. Csak ez után következik, hogy munkája során emberekkel, csoportokkal foglalkozhat. Amit viszont legkevésbé kedvelnek, az jellemzően a bürokrácia, a sok adminisztrációs kötelezettség. De viszonylag sok helyen gondot okoz számukra a munkahely jelenlegi szellemisége, és a különböző munkahelyi konfliktusok.

Az oktatás helye, szerepe a szakmai orientációban, a pályaut alakulásában

Gyakorlati tapasztalat, hogy a továbbtanulni szándékozók gyakran nem egyszerűen "beesnek" az iskolába, hogy ők most itt szeretnének tanulni, hanem már korábban érdeklődnek, vagy va-

laki - sokszor egy-egy már végzett munkatárs - hívja fel a figyelmet erre a lehetőségre, ösztönzi a másikat, hogy vállalja a munka melletti tanulás minden nyűgét-baját. A válaszok ezt a benyomást látszanak megerősíteni. A volt diákok egy harmada jelentkezett úgy, hogy csak a felsőfokú tájékoztatóból értesült e lehetőségről. Többségük valamilyen informális, személyes úton, baráttól, ismerőstől, munkatárstól, vagy éppen már itt tanuló diáktól hallott erről az oktatásról és gondolkodott el azon, hogy ő is jelentkezzen-e. Ilyen értelemben "híre van", presztízse van az oktatásnak, s ez vonzerőt gyakorol, biztosítja az utánpótlást, érdeklődést, azt, hogy az érdeklődők megtalálják ezt a képzési formát. Ugyanakkor azt gondolnánk, hogy ez tipikusan egy olyan szakmai képzés, ahova nem "hobbiból" jönnek a fiatalok, hanem sokszor azért is, mert már dolgoznak valahol - ne feledjük, posztgraduális oktatásról van szó - és a munkahely megköveteli tőlük a szakmai továbbtanulást, a szakirányú diplomát. Gondoljunk csak arra, hogy ezen a szakmai területen milyen sok posztra vonatkozóan születtek meg az elmúlt időszakban éppen a kötelező szakmai képzettség szintjére vonatkozó jogszabályi előírások. Mindez azonban nem igazán tükröződik a válaszokban.

Két válaszadó kivételével senki nem mondta, hogy hivatalosan kötelező lett volna számára a szak elvégzése, s csupán ötödük válaszolta, hogy ugyan nem volt kötelező, de azért ajánlatos volt itt továbbtanulnia, diplomát szereznie. A többiek szerint ezt így nem ajánlották, hanem saját belátásuk, érdeklődésük alapján döntöttek a második diploma megszerzése mellett. Ez a hallgatók motiváltságát tekintve öröndetes tény, azonban a szakma és a szakmai posztok professzionalizálódása szempontjából kissé elgondolkodtató. Azt mutatja, hogy a felsőfokú szociális szakmai képzés első éveiben sokkal inkább a különböző intézményekben dolgozók egyéni igénye határozta meg, hogy saját erejük-ből magasabb szintre emelik-e ilyen irányú szakmai tudásukat, intézményesen a munkahelyeken ilyen igények nem jelentek meg még ekkor, legfeljebb "megengedték", hogy dolgozójuk tanulhasson. Sajnálatosnak is tekinthető, hogy ezen csak a jogszabályi előírások változtattak a legutóbbi időben. (Bár kétségtelen, hogy a lépéshátrány ellenére ma már az intézmények professzionalizálódása is előrébb jutott e tekintetben.)

De mi is készítette e fiatal, már dolgozó embereket, hogy egy ilyen képzésen részt vegyenek, éveket töltsenek még az iskolapadban? Ezt firta-

tó kérdésünkre adott válaszaik alapján érdekes kép rajzolódik ki előttünk. Első helyen a "tanulás, tudás vágya" áll, nevezetesen az, amit úgy fogalmaztunk meg válaszlehetőségként, hogy "Azt gondoltam, hogy tanulmányaim segíthetnek megérteni az általános társadalmi problémákat". Ennek súlya, fontossága messze megelőzi a válaszok sorában az olyan praktikus, közvetlen haszonra utaló motivációkat, okokat, mint a szakmaváltás miatti, a munkahelyváltás miatti, vagy a konkrét szakmai előmenetel miatti továbbtanulás. Második helyen nagyon is gyakorlatias ok szerepel, nevezetesen, hogy a tanulás majd segíti az addigi szakmai munka további elvégzését. Ez tehát nem egy megváltoztatásra irányuló motiváció (munkahely, szakma), vagy karrier-motiváció, hanem a már végzett mindennapi munka javítására irányuló törekvés, remény. Érdekes még talán megemlíteni, hogy a közepesen fontos motívumok között szerepel az is, hogy valaki "ismerte a szakon oktató tanárok munkásságát". Ez ismételten azt mutatja, hogy a szakmai-emberi "befektetett tőke" mérhetően működik egy-egy oktatás vonzerejének kialakulásakor.

Vajon mennyiben valósultak meg - így utólag visszatekintve - a volt hallgatók elképzelései? Leginkább a szakmai ismeretek gyarapodását

jelzik vissza pozitívan a végzettek, s ez feltétlenül jó dolog. Pozitívan jelzik vissza azt is, hogy sikerült jobban megismerniük az általános társadalmi problémákat, vagyis éppen azt, ami oly fontos szerepet játszott eredeti továbbtanulási döntésük során is. E válaszokban is tükröződik, hogy valamilyen "karrier-elvárás" kevésbé játszott szerepet a hallgatóknál, a szakmai előmenetelben, munkahelyváltásban - válaszaik szerint - nem játszott meghatározó szerepet az oktatás. Azonban ha nem a verbális válaszokat, hanem a konkrét munkautakat vizsgáljuk, akkor - mint látni fogjuk - ettől kétségtelenül eltérő képet kapunk. (Mintha működne egy „mit illik” és „mit nem illik” válaszolni az előmenetellel, karrierrel kapcsolatban.)

Karrier típusok

Ha a karrier utak végét (kérdéskori végállapotát, mely még messze nem azonos a tényleges beérkezéssel) tekintjük, akkor azt mondhatjuk, hogy a felső fokú oktatás, „az iskola” formálisan elérte célját, „hatékonyan funkcionált”: a válaszadók közel fele valamilyen vezető, irányító funkcióban dolgozik (ez konkrétan családsegítő, vagy gondozási központ vezetői, vagy polgármesteri hivatali, minisztériumi egységvezetői posztokat jelent), egy másik jellemző csoportjuk (egy ötödük) valamilyen felső fokú oktatási intézményben

oktató, ennél kevesebben dolgoznak jelenleg beosztottként közvetlenül a „terepen” (családgon-
dozóként, nevelő tanárként), s néhányan maradtak középiskolai tanári foglalkozásuknál, végül igazi pályaelhagyó (jellemzően vállalkozó) lett a válaszadók egy tizede.

A vezető-irányító pozícióba kerültek esetében a karrier utakból megállapítható, hogy - némileg ellentétben a saját válaszokkal - igenis fontos szerepe volt a „papírnak”, a (második, szakirányú) diploma megszerzésének e pozíció elnyerésében. Többségük diplomával a kezében foglalta el e posztot, de vannak, akik már az oktatás során ilyen pozícióba kerültek a diploma megszerzésének ígéretével (ezzel a feltétellel). A felső fokú oktatóként dolgozók mind az egyetem elvégzése után, többnyire nem is közvetlenül utána jutottak el eddig, s a karrier utakból kiolvashatóan - némileg meglepő módon - ez a státusz magasabb, előkelőbb helyet foglal el a pozíciók sorában, mint egy-egy intézmény vezetése. Az egyetem után is beosztottként szociális munkát végzők esetében tűnik leghitelesebbnek az a motiváció, hogy az ismeretek bővítése, új ismeretek, készségek megismerése vezérelte a levelező oktatásban való részvételt. Egy részük korábban is már ilyen munkát végzett, itt csak „hozzátanult” (esetleg felkészülve egy még be

nem következett váltásra), másik részük pedagógusi, egészségügyi, vagy más területről ennek az oktatásnak a segítségével váltott szociális típusú munkára.

Meg kell jegyezni, hogy a karrier utak visszaigazolják azt a jellemzőjét e szakmának, hogy a betölthető munkahelyek zöme a városi státuszú településeken található, viszont ez nem jelent főváros-centrikusságot. Intézmény vezetői (és persze beosztotti), illetve felső fokú oktatói posztokat egyaránt találunk a végzettek a fővároson kívül is, sőt úgy tűnik, hogy a kisebb településeken viszonylag könnyebb ezzel a (második) diplomával vezetői pozíciót elérni.

Honnan jöttek, rekrutálódtak az e pályára jövők? Kezdjük az elején, az első munkahelyek, munkák körénél. Egy-két nagy foglalkozási csoport jelölhető meg induláskor: egészségügyben, szociális otthonokban dolgozó ápolónők, valamint tanárok, intézeti, kollégiumi nevelők, művelődési házi népművelők és (mint látni fogjuk) gyári szakmunkások, technikusok. Ők teszik ki a válaszadók 4/5-ét, elvértve akadnak, akik rögtön családgondozóként kezdték, s egy-egy jogászként, közgazdászként, mérnökként munkába állót is találunk. Ez távolról sem jelenti azt, hogy az egyetemre jelentkezéskor ilyen foglalkozásokat űztek a kérdezettek.

A felső fokú képzés mobilitási (karrierépítési) funkciója szépen megfigyelhető az ápolónők esetében, ahol a lépcsők jellegzetesen a gyakorló ápolástól a polgármesteri hivatalok posztjai irányába, illetve a Gondozási Központok, (időseket, fogyatékosokat gondozó) szociális intézmények vezetői posztjai irányába vezetnek. Már - jellemzően szintén munka mellett, levelező tagozaton megszerzett - főiskolai oklevéllel és az említett hivatali, vagy vezetői státusszal rendelkeznek, vagy annak közelébe érnek, amikor egyetemi tanulmányaikat elkezdik. A második diploma megszerzésével stabilizálják helyzetüket, tovább, „magasabbra” talán nem is léphetnének, azóta zömmel ugyanott dolgoznak.

A különböző pedagógus pályákról érkezők karrier útja sokkal változatosabb, hosszabb is, jelenlegi helyzetük is igen különböző. Itt sokkal kevésbé figyelhető meg a lépcsőkön való egyenletes „fel-fele” lépegetés (bár erre is van példa), a hangsúly sokkal inkább a szakmai pályamódosításon van, illetve valóban a végzett munka elmélyítésének igényén. Ennek során az egyetem egy lehetséges, de nem egy az egyben működő emeltyű. Viszont inkább körükből kerülnek ki azok, akik idővel, sok lépést követően felső fokú intézmények oktatói lesznek, s ez - mint említettük

- a legmagasabb státusznak tűnik a karrier utak alapján.

Egy külön jellegzetes karrier típusként kell említeni azokat, akik valamilyen politikai funkciót, munkakört töltöttek be az előző rendszerben, s onnan jöttek e pályára. Kutatási hipotézisünk az volt, hogy a rendszerváltás körüli időszak egyik sajátos - érdekes módon máig nem vizsgált - foglalkozási mobilitási folyamatát jelentette, hogy sok tízezer politikai posztot betöltő „egyszerű” embernek (s itt most nem a sokat emlegetett elitől van szó) váltania kellett, s ez a helykeresés érintette a szociális szektort is. Részben azért, mert voltak/vannak közös kapcsolódási pontok („emberekkel kell foglalkozni”, társadalmi problémákra reagálni, hivatalközei, de nem hivatalnoki munka stb.), de nem elhanyagolható az a tény sem, hogy éppen ebben az időszakban kezdett kiépülni az az új szociálpolitikai, szociális hálózat az országban (s itt ismét fontos a decentralizált jelleg), mely új posztokat, helyi pozíciókat nyitott meg többek számára. (Ennek az időbeli egybeesésnek szélsőséges, adminisztratív eszközökkel történő kiaknázására is teremtődött példa, amikor az „összeomlás” előtt szabályos felsőbb politikai döntéssel „átvezényeltek” embereket a sebtiben kreált intézményekbe...)

A karrier utak ilyen szempontú vizsgálata visszaigazolja kutatási hipotézisünket. A válaszadók több, mint egy negyede tartozik ebbe a csoportba. Azonban ezen belül is természetesen különböző életpályák találhatók, melyekből két azonos súlyú típust érdemes kiemelni. Vannak, akik valamilyen gyári munkásként kezdték (megjegyezzük, hogy ilyen jellegzetes pályakezdéssel szinte kizárólag ebben a csoportban találkozunk a vizsgáltak körében), majd a helyi KISZ, MSZMP, szakszervezet lépcsőin előrehaladva próbálták „kitörni”, s e folyamat egyik eszköze volt számukra az iskola. Másik részük már eleve politikai jellegű tevékenységgel kezdte munkautját, („soha nem dolgozott” - ahogy a népnyelv mondja), s ezt építgetve talált rá erre az oktatóhelyre, mint alkalmasnak látszó emeltyűre. Mindkét altípusra, az egész csoportra jellemző, hogy karrierjükben az iskola csak egy olyan állomás, mely nélkül is feltehetően befutották volna ugyanazt, vagy valamilyen nagyon hasonló pályát. Jellegzetesen felülreprezentált körökben a jelenleg vezető-irányító pozíciót betöltő (ebben a rendszerváltás ezen a szinten igazán törést többségüknél nem okozott), s ezt a pozíciót jellemzően már az oktatás alatt, vagy azt közvetlenül követően elfoglalják. Néhány „megtört”, vagy inkább elkarodó pályára is találunk példát körökben, akik mégsem fejezik be az egyetemet, ezek a válasz-

adók mind vállalkozók, menedzserek lettek. (Ahogy egyikőjük írja: „Sajnálom, hogy félbemaradtak szocpol tanulmányaim, amelyeket döntően ismereteim szélesítésére, a pályamódosítás reményével és szándékával kezdtem el. Még nem adtam fel teljesen azt a tervem, hogy szociológia/szocpol ügyben még valamikor kezdjek magammal valamit.”)

Az iskoláról

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy hogyan "osztályozzák" így utólag a végzettek magát az oktatást, illetve az egyes tantárgyakat ők hogyan minősítik. Az oktatás értékelése során a legjobb "osztályzatot" (4,0-4,1) a tanárok felkészültsége, attitűdje kapta - s ez a tanároknak biztosan jó esik. Az azonban már kevésbé öröndetes, hogy bizony csak valamivel jobb mint közepes kapott a tantárgyak struktúrájával, a megkövetelt tudással, vagy a későbbi munkára való felkészítéssel való elégedettség. Ennél is rosszabb, 2,8-as osztályzatot kapott az oktatás szervezettsége. Ezen az eredményen nyilván az oktatásban résztvevők lepődnek meg a legkevésbé, hiszen egy teljes szakmai képzés első, kezdő éveinek hallgatóiról, tanáraitól, körülményeiről van szó - de azért nyilván érdemes elgondolkodni az ezekben a véleményekben tükröződő visszajelzésen.

Mit mutatnak a tantárgyi "osztályzatok"? Bevalom, számomra karakterisztikus és elgondolkodtató az egyes tantárgyakra, tantárgycsoportokra vonatkozó volt- hallgatói értékelés. Magasan a legjobb osztályzatokat a társadalompolitika, társadalomismeret, társadalomtörténet, szociológia kapták (4,5-4,3). Vagyis csupa olyan tantárgy, amelyeken keresztül valóban megvalósulhatott az, amit már a továbbtanulási motívumoknál is jeleztek a válaszolók, vagyis a környező társadalom minél jobb megismerésének a vágya. Ugyanakkor ezek a tantárgyak - a többivel összehasonlítva - egészében talán kevésbé gyakorlatias tudást közvetítenek, vagy legalább is nehezebb közvetlenül hasznosítani az ilyen típusú ismereteket a mindennapi munka során. Bár lehet, hogy tényleg éppen ez a fajta tudás, szemlélet, "rátekintés" hiányzott, hiányzik oly sokaknak a szakmai munkavégzés mindennapjai során. E társadalomtudományi tantárgyaknál alacsonyabb, de azért a "jó"-hoz közeli értékelést kapott a mentálhigiéné, pszichológia, illetve a közgazdaságtan, jog, politológia. Az viszont - szerintem - elgondolkodtató problémára hívja fel a figyelmet, hogy csak erős közepesre értékelik a volt hallgatók a terepgyakorlatokat, pedig ezek - függetlenül a későbbi munkahely jellegétől - alapvető fontosságú ismereteket hordoznak e szakmában. Csak közepes értékelést kapott a

statisztika, kutatásmódszertan, miközben éppen ez utóbbira mondták a legtöbben azt, hogy szerintük ebből a tantárgyból több kellett volna. (Tehát nem valamiféle ellenérzés vetítődött rá az értékelésre, inkább egyfajta hiányérzet.) Az egyik oldalról nyilván szerepet játszik az értékelésekben, hogy miből tudott ténylegesen, ütőképesen érvényes ismereteket nyújtani a képzés, mely területeken volt már az indulásnál elegendő - vagy annak tűnő - emberi és tudás tőke a szakmai képzéshez, s mely területek tudnak csak ennél fokozatosabban, lassabban, nehezebben kiépülni. A másik oldalon viszont az értékelések iránya egyben rámutathat az iskola olyan sajátos orientációjára, mely éppen a szakmaindulás miatt a szokásosnál is nagyobb szerepet játszhat a szakma egésze karakterének a kifformálódásában.

De vajon milyen munkahelyi-szakmai orientáció jellemzi ma a szakon végzetteket, illetve hol, s mit is dolgoznának - a szakmán belül - a legszívesebben? Bizonyos jelek azt mutatják, hogy a vonzódás sokkal inkább elméleti irányú, mint gyakorlati, s ez persze annak is betudható, hogy a "szakma születésének" éveiben valóban jelentős gyakorlati célként fogalmazódik meg a majdani "oktatók oktatásának" a feladata. De adódhat ez az oktatás felépítésének hangsúlyából,

arányaiból is, illetve abból, hogy elsősorban milyen tevékenységek iránt keltették fel a résztvevők érdeklődését. A válaszolók legszívesebben szociális munkásokat képző, szociálpolitikai oktató-kutató helyen dolgoznának, legkevésbé szociális alapellátó, vagy szakosított intézményben. Ugyanakkor szívesebben dolgoznának nem-önkormányzati, nem-állami szervezetekben (melyek azért, tudomásom szerint inkább a közvetlen ellátás területén mozognak), mint az állami (önkormányzati) szociális apparátusban. Ez utóbbi munka tűnik a legkevésbé vonzónak, népszerűnek a válaszadók körében. Persze kérdéses, hogy igazából melyikből is van jelenleg kevesebb, vagy több eme induló szakmában: oktatóból-kutatóból, vagy oktatást-kutatást végző munkahelyből, elhelyezkedési lehetőségből.

A szakmán belüli irányultságot tekintve, az olyan, nagy intézményhálózattal rendelkező, kiépült formák jelentenek vonzerőt, mint a családsegítés, ifjúságvédelem, illetve a gyakorlatilag alig létező lakóhelyi közösségszervezés. Viszont nem szívesen végeznének gyámügyi, menekültügyi, börtön-utógondozói munkát, hiányzik a vonzalom az olyan nagy csoportokkal való foglalkozások iránt, mint az idősek, fogyatékosok, hajléktalanok, alkoholisták, vagy akár a legszegényebbek segélyezése. Ez még akkor is furcsának tűnik

számomra, ha számításba vesszük, hogy az oktatói-kutatói tevékenységek iránti vonzalom a jellemző, hiszen ebben az esetben sem mellőzhető a konkrét szakmai terepismeret, érdeklődés és személyesen végzett gyakorlati munka.

Néhány záró gondolat

Ahelyett, hogy összefoglalnánk az eddig leírtakat, megemlítenék néhány olyan megfigyelést, melyek kevésbé a kitöltött kérdőíveken, inkább a személyes beszélgetések, interjúk információin alapulnak. Az egyik ilyen, hogy a hazai szociális munkás „társadalmat” időről-időre eléri a politikai indíttatású szakmaváltási, mobilitási hullámok egyike- másika mély nyomokat hagyva ezzel a szakma, a maga útját éppen csak kereső szakma összetételén, felfogásrendszerén, kialakulóban lévő értékrendszerén. Ilyen nagyobb hullámnak tekinthető a rendszerváltást közvetlenül megelőző és követő kiáramlás az összeomló pártapparátusokból, párt oktató intézményekből, az államigazgatás különböző posztjairól. Kicsiben ez folytatódik az egyes választások, önkormányzati választások időszakaiban is. Napjainkban pedig ismét „tömeges káder-kérdésként” nehezedik egyes önkormányzatokra az elbocsájtandó/elbocsájtott egészségügyi dolgozók, pedagógusok elhelyezésének problémája, akik megint csak szociális szakmai képzettség

nélkül lesznek résztvevői, szemléletformáló alakítói a hazai szociális ellátó rendszernek.

Egy másik említésre méltó folyamat, hogy a nyolcvanas évek második felétől, a kilencvenes években egyre felgyorsuló módon elindult a humán intézmények és dolgozók „második gazdaságának” a kiépülése, elsősorban alapítványok és egyéb civil szerveződések létrehozásán és működtetésén keresztül. Ennek részletes vizsgálata egy másik tanulmány tárgya lehetne, itt csak annyit említenénk meg, hogy mostani felmérésünkben is egyértelműen visszaigazolódt, hogy a főmunkahely mellett igen sokan aktív részt vállalnak a szakemberek közül egy-egy civil szerveződés életében, illetve egyre kevésbé hagyhatóak figyelmen kívül e szerveződések a szociális munkások karrier-útjainak megismerése, lehetőségeik értékelése során.

Mindkét említett folyamat önmagában ellentmondásban áll a szociális munkás szakma professzionalizálódásával, s valószínűleg csak a folyamatos, rugalmas és választékban is igen gazdag képzési struktúra lehet az az eszköz, amely a szakma tartalmának állandó újragondolásával, újradefiniálásával párhuzamosan áthidalhatja az e folyamatokban rejlő ellentmondásokat.

Rövid összefoglaló kronológia

1959 gyermekpszichológiai tanácsadók - szakemberek társadalmi kezdeményezésére

1968 Fővárosi Tanács VB. minden kerületben létre kell hozni nevelési tanácsadót

1972 országos szabályozás a nevelési tanácsadóktól (legalizálás)

1973 BGGyF pszichopedagógus képzés

70-es évek: Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola: szociális szervező levelező képzés (időskorúak, fogyatékosok intézeti gondozásához)

1979 május első családgondozói konferencia

1979 - 1989 Családgondozói Klub (HNF kerekében)

1985 BGGyF mentálhigiéné kiegészítő szakképzés

1985 ELTE levelező kiegészítő (posztgraduális) szociológus-szociálpolitikus képzés

1986 TIT Pest megyei Szervezete Pedagógiai Szakosztálya és ELTE BTK Közművelődési Tanácsa által szervezett Családpedagógiai Tábor

1987 TIT - ELTE BTK Szociálpedagógiai Műhely

1987 Szociális- és Egészségügyi Minisztérium létrehozása, Szociális Szakképzési Bizottság létrejötte

- (1988 Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület)
- 1988** Gesztori Bizottság: közös minimumok, standardok, önálló szakmának kell tekinteni
- 1988. október** Szociális Munkások Magyarországi Egyesületének megalakulása (a Hazafias Népfront infrastrukturáját felhasználva)
- 1989** Szekszárd általános szociális munkás képzés
- 1990** Szociális Szakképzési Bizottság: Soproni Konferencia
- 1990** ELTE nappali szakosított szociális munkás és szociálpolitikus képzés
- 1990** BGGyF, Nyiregyháza, Szeged, Pécs-Szombathely általános szociális munkás képzés
- 1993** A családsegítés etikai kódexe (Családsegítő szolgálatok 1993.évi konferenciája, Siófok)
- („társadalmi munkás”, egyébként BASW)
- 2/1994. (I.30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó intézmények szakmai feladatairól és működési feltételeiről.
- 1995 június** a Szociális Munka Etikai Kódexének elkészülte (Magyar Családsegítők Országos Kamarája, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Iskolaszövetség, Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete)

Felhasznált irodalom

B. Aczél Anna - Darvas Ágnes - Mányai Judit: Szociális munkás képzés a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán, Esély, 1992/5.

Aranyiné Horváth Erika: A hivatásos nevelőszülők alkalmazása és motiváció vizsgálata Pest megyében (Szakdolgozat), 1990.

G.G. Barnes: Családterápia és gondozás. In.: Családterápiás olvasókönyv sorozat II., Budapest, 1991.

Családgondozási Konferencia, Pécs, 1979. Családgondozási Füzetek, 1979. (Czente Gyula, Ferge Zsuzsa felszólalása)

S. Faragó Magdolna: A szociális képzésekről - oktatáspolitikai megközelítésben, Esély 1992/5.

Ferge Zsuzsa felszólalása a Szociális Munkások III. országos konferenciáján,

Családsegítők kézikönyve, Budapest, 1987.

Galambos Pál: Családsegítő Központ - Egy új intézményrendszer legitimációs törekvései a magyar közéletben (Szakdolgozat), 1990.

Gayer Gyula: A pártfogó, Budapest, 1967.

Győri Péter: A szociálpolitika irányítási-szervezeti rendszerének reformjáról, Medvetánc 1984/4-1985/1.

Győri Péter: Kisközösségi szociális kezdeményezések. In: Arat a magyar, MTA Szociológiai Kutató Intézete, 1988.

Tony Hall: A szociális munkások felsőfokú képzésének vizsgakövetelményei (Kézirat) OPI, 1989.

Hegyesi Gábor: Az általános szociális munka modelljei (Kézirat), 1994.

Hilscher Rezső szociálpolitikai írásaiból (Szerk.: Lombos Antal), Esély, 1990/3.

Bill Jordan: Jótékony jó tanácsok, Esély, 1992/3.

Bill Jordan: Bölcs tanácsadás, Esély, 1992/4.

Bill Jordan: A szociális munka bemutatása, Esély, 1993/2-4.

Kerecsi Klára: Szociális munkás-e a pártfogó felügyelő, Esély, 1992/5.

Kozma Judit: Milyen a jó szociális munkás, avagy ki tud démont űzni?, Esély, 1994/4.

Körkérdés a szociális munkás képzésről, 1992., Esély, 1993/4.

Krémer Balázs: A rendszerváltás szociálpolitikája - a szociálpolitikai rendszer váltása (Kézirat), 1995.

Lombos Antal: Hilscher Rezső szociálpolitikai hagyatéka (Szakdolgozat), 1989.

Milfai Márta: Szociálpolitikai kezdeményezés: Ifjúsági Iroda (Szakdolgozat), 1990.

C. Wolfgang Müller: Társadalmi munkában dolgozó segítőből hivatásos alkalmazott lesz. In.: W.M.: Hogyan vált a segítségnyújtás hivatássá? ELTE-T Twins, Budapest, 1992.

Pőcze Gábor: Szociális asszisztens képzés: tények, dilemmák, perspektívák, Esély, 1990/2.

Sághó Erzsébet: Szociális gondozás (Szociális szervezők számára), A Szociális Munka Alapítvány Kiadványai, 1993.

Schöfferné Dudás Pirooska: A budapesti humán